

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών
Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
13 -Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας- 13

Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)

Πρακτικά 4^{ου} Συνεδρίου των Νεοελληνιστών
των Βαλκανικών Χωρών
(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Επιμέλεια
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ
ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

Κομοτηνή 2022

**Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις:
γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)**

Πρακτικά 4^{ου} Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών
(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Τόμος Α΄

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγόρευσης των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση και, γενικά, η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

© Συλλογική έκδοση – Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης – Παρατηρητής της Θράκης

Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Παναγή Τσαλδάρη 1, 69100 Κομοτηνή
25310 39000 | www.he.duth.gr

Εκδόσεις Παρατηρητής της Θράκης
Έναντι Πανεπιστημιούπολης, 69150 Κομοτηνή
25310 72486 | info@paratiritisbooks.gr

Επιμέλεια: Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

Σχεδιασμός έκδοσης – Τυπογραφική επιμέλεια: Τζένη Κατσαρή-Βαφειάδη
Συντονισμός έκδοσης: Νεκτάριος Μουρδικούδης
Τυπογραφικές διορθώσεις: Νεκτάριος Μουρδικούδης, Κυριακή Περδίκη,
Νίκη Αγγελακοπούλου

Δημιουργικό, γραφιστική επιμέλεια, μοντάζ,
διαχωρισμοί, εκτύπωση, παραγωγή:
TWO K Project ΕΠΕ
Όπισθεν Οικισμού Ηφαίστου,
έναντι Πανεπιστημιούπολης, 69150 Κομοτηνή
25310 72486 | hello@2kproject.gr

Facebook @paratiritisbooks.gr | Instagram paratiritisbooks

Περισσότερες πληροφορίες για τα βιβλία των εκδόσεων Παρατηρητής της Θράκης,
καθώς και ηλεκτρονικές πωλήσεις, στη διεύθυνση: paratiritisbooks.gr

ISBN 978-618-5001-90-2 | ISBN (SET) 978-618-5001-89-6
ISBN E-BOOK 978-618-5001-94-0 | ISBN E-BOOK (SET) 978-618-5001-93-3

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών
Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
13 – Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας– 13

**Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις:
γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)**
Πρακτικά 4^{ου} Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών
(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Επιμέλεια
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

Τόμος Α΄

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ
THE ΘΡΑΚΗΣ

Κομοτηνή 2022

Democritus University of Thrace
School of Classics & Humanities
Department of History & Ethnology
Laboratory of Folklore and Social Anthropology
13 –Studies in Folklore and Social Anthropology– 13

Hellenism and the Balkans: two-way relationships: language, history, literature, culture (1453-2019)

4th Balkan Congress of Modern Greek Studies
(Komotini, 22-24 November 2019)

Edited by
Manolis G. Varvounis – Thanasis V. Kougkoulos

Volume 1

Περιεχόμενα Α΄ Τόμου

Λογοτεχνία Ι

Χαιρετισμός

Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή 13

Εισαγωγικό σημείωμα

Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος 15

Η πρόσληψη της βαλκανικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα: ανθολογίες και κείμενα

Βαλκανικότητα και ανθολογισμός 24

Δημήτρης Καργιώτης

Αίμος. Ανθολογία Βαλκανικής Ποίησης: Ένα εγχείρημα άμεσης επικοινωνίας των βαλκανικών λαών Μνήμη Χρήστου Γ. Παπουτσάκη..... 34

Άντεια Φραντζή

Βαλκανικές διαστάσεις της Νεοελληνικής Γραμματείας από τα υστεροβυζαντινά χρόνια έως τον Πρώιμο Νεοελληνικό Διαφωτισμό

Η ορθόδοξη ποιητική παράδοση και η επιβίωσή της
στα χρόνια της τουρκοκρατίας
στον βαλκανικό χώρο: Η περίπτωση των ιαμβικών κανόνων..... 42

Αναστασία Νικολάου

Φαναριώτες λόγιοι και η παράδοση των επιστολών
του Θεόφιλου Κορυδαλλέως: «Ιστορίες» ζωής και εκπαιδευτικής δράσης..... 54

Βασίλειος Τσιότρας

Έλληνες λόγιοι στα Βαλκάνια (17^{ος}-18^{ος} αι.)

Έλληνες Ιατροφιλόσοφοι στα Βαλκάνια και την Ευρώπη:
η απαρχή της Νεωτερικότητας (1664-1727)..... 72

Νικόλαος Μαυρέλος

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο «εξ απορρήτων»
(1641-1709) στα Βαλκάνια: «ὁ τὰς συνθήκας θεῖς, καὶ
διαλλάξας Ὀθωμανοὺς καὶ Γερμανοὺς»..... 87

Δημήτρης Τζελέπης

Ο δάσκαλος από τό Βυθκούκι καί ὁ ἱππότης ἀπό τὴν Ἄρτα: μιὰ μικρὴ ἱστορία γιὰ ἓνα μεγάλο χειρόγραφο	101
Παναγιώτα Τζιβάρια	

Βαλκανικές διαστάσεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και της Φαναριώτικης Ποίησης

Ελληνισμός και τα Βαλκάνια ανάμεσα στη νεωτερικότητα και την παράδοση τον 18 ^ο αιώνα: Η περίπτωση του Ευγένιου Βούλγαρη και του μαθητή του Ιώσηπου Μοισιόδακα	114
Μαρία Αθ. Χουλιάρια	

«Μπακάληδες, τζαρλατάνοι και κούτζουρα στο προσκήνιο»: η <i>Απολογία</i> του Ιώσηπου Μοισιόδακα (1780)	126
Χριστίνα Λούρη	

Πολιτική θεωρία και κοινωνική κριτική στην <i>Ηθική Στιχουργία</i> του Αλέξανδρου Κάλφογλου	135
Θεοδώρα Κοντογεώργη	

Παρατηρήσεις στους δεκαπεντασύλλαβους των φαναριώτικων στιχουργημάτων: Από τις <i>μισμαγιές</i> στον Α. Ρ. Ραγκαβή.....	151
Αφροδίτη Αθανασοπούλου	

Βαλκανικές διαστάσεις της Νεοελληνικής Γραμματείας (18^{ος}-19^{ος} αι.)

Νεοελληνική ιδεολογία και Ἑπειρος: Η περίπτωση του «Χρονικού της Δρόπολης»	170
Παναγιώτης Μπάρκας	

Το <i>Ἐρωτος Αποτελέσματα...</i> (Βιέννη 1792) και η πολιτική αλληγορία: Ιστορία Γ'	183
Ελένη Κουρμαντζή	

Τα <i>Ολύμπια</i> του Ρήγα και το ιταλικό λιμπρέτο του Μεταστασίου.....	195
Μιχαήλ Πασχάλης	

Χειρόγραφο του 19 ^{ου} αι. από τη Μαρώνεια στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος	207
Δημοσθένης Στρατηγόπουλος	

Έλληνες λόγιοι στα Βαλκάνια (19^{ος} αι.)

Όψεις του έργου του Γεωργίου Τσουκαλά (1804;-1872).....	216
Μαρία Λίτινα	

Μια άγνωστη μετάφραση του *Πέραν Απόκρυφα* στα Καραμανλίδικα:
Απόκρυφα Μπέγιογλου του Ευαγγελινού Μισαηλίδη 224
Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek

Ο ελληνισμός των Βαλκανίων στην παλαιότερη πεζογραφία

Ομοιότητες και διαφορές σχετικά με τα ήθη των βαλκανικών χωρών
 στον *Πολυπαθή* του Γρ. Παλαιολόγου, την *Κομψή ιστορία*.
Το καθ' Ευμενείαν και Σαπφιάδην του Κ. Ρωσσέτη και
Το σαγανάκι της τρέλας του Ρήγα 232
Σταυρούλα Ντινούδη

Το ελλαδικό βασίλειο και η ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης:
 η αναπαράσταση μιας ιδιόμορφης σχέσης μέσα
 από τα κωνσταντινουπολίτικα *Απόκρυφα* μυθιστορήματα
 του β' μισού του 19^{ου} αιώνα 242
Ζωή Γεωργιάδου

Αναπαραστάσεις της Αδριανούπολης
 στην ελληνική πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα 252
Θανάσης Β. Κούγκουλος

Οι Σαράντα Εκκλησιές της Ανατολικής Θράκης
 στις *Ηθογραφίες* του Πολύδωρου Παπαχριστοδούλου 270
Μαρία Αλεξίου

Ελληνισμός και Βαλκάνια στον Τύπο I

Η αποτύπωση της βαλκανικής κρίσης των ετών
 1875-1878 στον αστικό Τύπο της Πελοποννήσου 282
Σοφία Μπελόκα

«Η Ελλάς κατά των βαρβάρων», «οι δούλοι της Γερμανίας» και
 η εφημερίδα *Φιλελεύθερος* του Παρισίου (1917-1918) 294
Άλκηστη Σοφού

Ελληνισμός και Βαλκάνια στον Τύπο II

Το περιοδικό *Παιδικός Αστήρ* (1911-1913) και
 οι Μαγικές Εικόνες των Βαλκανικών Πολέμων 304
Νικόλαος Τσουρής

Η πρόσληψη των Βαλκανικών Πολέμων
από τους δημοσιογράφους-λογοτέχνες των εφημερίδων *Ακρόπολις* και
Νέον Άστυ (Οκτώβριος 1912 – Ιούλιος 1913) 315

Βασίλης Μακρυδήμας – Πολυξένη Συμεωνίδου

ΟΥΛΚΙΟΥ: Μια τουρκόφωνη εφημερίδα στην Κομοτηνή του μεσοπολέμου
και το Βαλκανικό Σύμφωνο Φιλίας του 1934 330

Δημήτριος Φεγγομύτης

Συγκριτικές προσεγγίσεις στην ελληνική και βαλκανική λογοτεχνία I

Γεωγραφικές μακροδομές της βαλκανικής λογοτεχνίας
στην πρόσληψη δυτικών προτύπων και
η ενδιάμεση θέση των ελληνικών 344

Βάλτερ Πούχνερ

Για μια τυπολογία των πολιτισμικών συστημάτων:
Πολιτισμικά συστήματα και πολιτισμικές οικογένειες
στην ευρωπαϊκή ήπειρο 352

Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος

Η μορφή του αλόγου στις σερβικές ηρωικές
μπαλάντες και το ελληνικό ακριτικό τραγούδι: συγκριτική προσέγγιση 373

Μαργαρίτα Βακάλου – Ιωάννης Κιορίδης

Συγκριτικές προσεγγίσεις στην ελληνική και βαλκανική λογοτεχνία II

Παμβαλκανική Ομοσπονδία του Ρήγα και
Παναμερικανική Ένωση του Μπολίβαρ:
δύο μεγάλοι άνδρες, δύο μεγαλεπήβολα οράματα 386

Στυλιανή Π. Βουτσά

Εθνικές και βαλκανικές ιδιαιτερότητες της αισθητικής
του ελληνικού ποιητικού συμβολισμού 393

Φωτεινή Χριστακούδη-Κωνσταντινίδου

Το παράδειγμα των ποιητριών Κάρμεν Σύλβα και Ελένης Γεωργίου
(τέλη 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αι.): μια ελληνορουμανική παραλληλία
στη συνάρθρωση φύλου και εθνικής ταυτότητας 400

Βαρβάρα Ρούσσου

«Κυνηγητό» του Βάσκο Πόπα και «Προδοσία» της Μαρίας Πολυδούρη:
δυο ποιήματα-πνεύμονες μιας ιστορίας γραμμένης για όλον τον κόσμο..... 411
Βάλια Τσάιτα-Τσιλιμένη

Συγκριτικές προσεγγίσεις στην ελληνική και βαλκανική λογοτεχνία III

Το γεφύρι με τις τρεις καμάρες (Ura me tri harqe) του Ισμαήλ Κανταρέ
και το ελληνικό δημοτικό τραγούδι *Της Άρτας το γιοφύρι*:
συγκρίσεις και αποκλίσεις422

Κυριακή Χρυσομάλλη-Henrich

Ο λογοτεχνικός χαρακτήρας του γενίτσαρου στα μυθιστορήματα
Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά – Spina nel cuore της Ρέας Γαλανάκη και
Ο Μανόλ με τα εκατό αδέρφια του Αντόν Ντόντσεφ 438

Neli Porona

Νεότεροι Έλληνες Λογοτέχνες στα Βαλκάνια I

Στιγμιότυπα από τα Βαλκάνια στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη..... 452

Michał Bzinkowski

Ο Κώστας Βάρναλης μαθητής
στα Ζαρίφεια Διδασκαλεία της Φιλιππούπολης (1901) 462

Θεοδόσης Πυλαρινός

Dor de ducă, dor de ducă, dor de ducă...
ο Γιώργος Σεφέρης στη Ρουμανία476

Γιώργος Κωστακιώτης

Η Μολδοβλαχία του Τάκη Κ. Παπατσώνη
και του Γιώργου Σεφέρη 485

Νικόλαος Μπουμπάρης

Νεότεροι Έλληνες Λογοτέχνες στα Βαλκάνια II

Λογοτεχνία, ελληνισμός και κομμουνισμός στη Ρουμανία σύμφωνα
με ταξιδιωτικά κείμενα Ελλήνων συγγραφέων (1958) 494

Georgiana Xanthula Moscu

Τα *Μικρά ταξίδια* τού Δημήτρη Νόλλα στα Βαλκάνια του 1993506

Σταυρούλα Τσούπρου

Περιεχόμενα τόμων Β', Γ' 519

Αναπαραστάσεις της Αδριανούπολης στην ελληνική πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα

Θανάσης Β. Κούγκουλος

Δρ. Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, Ε.Δι.Π.

Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

ABSTRACT

In our study, regarding the Greek fiction of the 19th century, we analyze the image of the multicultural Adrianople which consists financial, religious and spiritual center for the Greeks of the Thracian region at that time. The utmost significance of Adrianople is substantiated by its memorialization not just in the Greek, but simultaneously in the Ottoman and Turkish literature. Between 1839-1895 Adrianople is mentioned in fourteen narratives (eleven novels and three extended short stories). Nine novels and short stories have historical context, as they focus on the Ottoman past or the Greek Revolution in 1821, whereas the plot in the rest of them is contemporary to their writing. Adrianople is neither the main setting of the plot in none of the stories nor it consists the birthplace for any of the basic characters. The literal representations of the city in the fourteen texts are divided into four categories. Adrianople: a) is used as one of the places where the protagonists act, b) is written down in the official title of the Sultan and is included in the imperial decree, c) consists the place where the secondary characters or historical figures come from or live and d) is connected to the personages of the Greek Revolution. Adrianople seems to be a powerful urban center of the Ottoman domination in the Greek fiction of the 19th century and not a prosperous dormitory of the Hellenism, as the Muslim – Ottoman dimension of the city is preferred over the Greek Orthodox one.

Από τη δεκαετία του 1990 επεκτείνεται και ενισχύεται η μελέτη της ελληνικής πεζογραφίας του 19^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα την επανεξέταση και την ανασκευή αναπόδεικτων απόψεων που επικρατούν στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.¹ Στο πλαίσιο αυτής της ερευνητικής δυναμικής προέχουσα θέση κατέχει η αποτύπωση της Αθήνας² και της Κωνσταντινού-

1 Βλ. αναλυτικά: Θ. Β. Κούγκουλος, «Εισαγωγή. Από τη έρευνα της ελληνικής πεζογραφίας των ρομαντικών χρόνων στη μελέτη του "λαϊκού" μυθιστορήματος του 19^{ου} αιώνα», στο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2021: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης – Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών – Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας – Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας – Gutenberg, σ. 17-29.

2 Βλ. ενδεικτικά: Λ. Τσιριμώκου, *Γραμματολογία της πόλης. Λογοτεχνία της πόλης. Πόλεις της*

πολης³ στην εν λόγω πεζογραφία ως κατεχοχήν αστικών κέντρων του «μέσα» και του «έξω» ελληνισμού του 19^{ου} αιώνα. Εντούτοις και άλλες πόλεις και περιοχές του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ή της οθωμανικής Ανατολής αναπαρίστανται περισσότερο ή λιγότερο στην αφηγηματική πεζογραφία της περιόδου, όπως η Ερμούπολη της Σύρου,⁴ τα Ιωάννινα και η Ήπειρος,⁵ η Σμύρνη⁶ και ο Πόντος.⁷

λογοτεχνίας, Αθήνα 1988: Λωτός· Γ. Γκότση, *Η ζωή εν τη πρωτεύουση. Θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2004: Νεφέλη· Μ. Λεφάκη – Ε. Τελειώνη, «Η ταυτότητα της πόλης των Αθηνών μέσα από την αστική πεζογραφία της περιόδου 1890-1910», στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*. Πρακτικά Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, τ. Β', Αθήνα 2011: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, σ. 107-121· Δ. Μέντη, *Η Αθήνα από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα. Η μνήμη της πόλης και η σύγχρονη της λογοτεχνική αναπαράσταση*, Αθήνα 2018: Gutenberg.

3 Βλ. ενδεικτικά: Η. Tonnet, «Η Κωνσταντινούπολη στα ελληνικά διηγήματα και μυθιστορήματα του τέλους του 18^{ου} αιώνα και του 19^{ου} αιώνα· περιγραφές και κρίσεις», στο Ε. Motos Guirao – Μ. Morfakidis Filaktòs (επιμ.), *Constantinople. 550 años de su caída / Κωνσταντινούπολη. 550 χρόνια από την άλωση*, Πρακτικά Θ' Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελλάδα, τ. ΙΙΙ, Granada 2006: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas – Universidad de Granada – Vicerrectorado de Extensión Universitaria, σ. 239-246· Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία 1830-1880*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2012: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών· Α. Πολίτης, «Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία κατά τη δεκαετία 1861-1870: Μια παρουσία-απουσία», *Σύγχρονα Θέματα* 128-129 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σ. 61-65· Θ. Β. Κούγκουλος, «Καπνίζοντας στην Κωνσταντινούπολη του 19^{ου} αιώνα: Μαρτυρίες από το ελληνικό μυθιστόρημα των “Αποκρύφτων”», στο Α. Α. Παλκήδης (επιμ.), *Πρακτικά 1^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου Ο καπνός στην ιστορία: οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις*, Καβάλα 2020: Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινήματων & Ιστορίας Καπνού, σ. 332-349· Ζ. Georgiadou, *The Mysteries of Constantinople. Greek “social fiction” in the Ottoman Empire. A discourse about a Constantinopolitan Greek collective identity in the late nineteenth century?*, Διδακτορική διατριβή, Hamburg 2021: Fakultät für Geisteswissenschaften der Universität Hamburg. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://ediss.sub.uni-hamburg.de/handle/ediss/9356> (τελευταία πρόσβαση 03/01/2022).

4 Η. Tonnet, «Τα συριανά διηγήματα του Βικέλα και του Ροΐδη», στο Α. Αργυρίου (επιμ.), *Η Ελλάδα των Νησιών από τη Φραγκοκρατία ως σήμερα*. Πρακτικά του Β' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, τ. Α', Αθήνα 2004: Ελληνικά Γράμματα – Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, σ. 321-327· Ου. Πολυκανδριώτη, «Όψεις της Ερμούπολης στην πεζογραφία. Ελληνικότητα ή κοσμοπολιτισμός», στο Χ. Αγραντιώνη – Δ. Δημητρόπουλος (επιμ.), *Σύρος και Ερμούπολη. Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 15^{ος}-20^{ος} αι.*, Αθήνα 2008: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, σ. 263-274.

5 Θ. Β. Κούγκουλος, *Η Ήπειρος ως λογοτεχνικός μύθος στη μεταπολεμική πεζογραφία*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2012: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας, σ. 86-101.

6 Π. Βουτουρής, *Ως εις καθρέπτην... Προτάσεις και υποθέσεις για την ελληνική πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 1995: Νεφέλη, σ. 175, 184, 190-196. Για την εκδοτική κίνηση της Σμύρνης βλ. Α. Politis, “Literature as national cause: poetry and prose fiction in the national and commercial capitals of the Greek-speaking world”, στο R. Beaton – D. Ricks (επιμ.), *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)*, Farnham 2009: Ashgate Publishing Limited, σ. 228-232· Ι. Πετροπούλου, *Η Σμύρνη των βιβλίων. Συγγραφείς, μεταφραστές, εκδότες, τυπογράφοι 1764-1922*, Αθήνα 2020: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

7 Θ. Β. Κούγκουλος, «Μια συμμορία ληστών στον Πόντο του 19^{ου} αιώνα από το μυθιστόρημα *Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως* του Κ. Δ. Γουσσόπουλου», *Αρχαίον Πόντου* 61 (2021), Μ. Γ. Βαρβούνης, Ρ. Κακάμπουρα, Μ. Ευσταθιάδου (επιμ.), *Λαϊκή Παράδοση του Πόντου. Από το παρελθόν στο παρόν*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαογραφίας, σ. 125-128.

Παράλληλα, πέρα από τις πόλεις του ελληνικού βασιλείου και τις οθωμανικές πόλεις με ισχυρή ελληνική παρουσία, απεικονίζονται σποραδικά ή πιο συστηματικά διάφοροι τόποι της Ευρώπης (π.χ. η Γερμανία)⁸ και των Βαλκανίων (π.χ. το Βουκουρέστι και οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες)⁹ και ο «εξωτικός», για τα δεδομένα της τότε εποχής, Νέος Κόσμος της Αμερικής.¹⁰ Στη μελέτη μας ασχολούμαστε με τη λογοτεχνική εικόνα της πολυεθνικής Αδριανούπολης, που κατά τον 19^ο αιώνα αποτελεί οικονομική, θρησκευτική και πνευματική μητρόπολη των Ελλήνων του Θρακικού χώρου. Ταυτοχρόνως, είναι μία από τις πλέον δραστήριες και πολυάνθρωπες πόλεις στα ευρωπαϊκά εδάφη του οθωμανικού κράτους και η πρώτη πόλη της αυτοκρατορίας που συνδέεται με την Κωνσταντινούπολη μέσω των Ανατολικών Σιδηροδρόμων (1869-1872).¹¹

Η δεσπόζουσα σημασία της Αδριανούπολης, της παλιάς πρωτεύουσας των Οθωμανών πάνω στον κεντρικό οδικό άξονα από την Κωνσταντινούπολη προς τη Σόφια και το Βελιγράδι, τεκμηριώνεται από τη μνημόνευσή της όχι μόνο στην ελληνική, αλλά ταυτόχρονα στην οθωμανική και στην τουρκική λογοτεχνία. Η σύγχρονη τουρκική βιβλιογραφία εστιάζει: α. στη λόγια οθωμανική ποίηση ή αλλιώς στη λογοτεχνία Ντιβάν (Divan Edebiyatı), όπου ανασυντίθεται η φύση της Αδριανούπολης (Edirne), το κλίμα, το δομημένο περιβάλλον, τα τοπία, οι συνοικισμοί, οι κοινωνικές συνθήκες διαβίωσης και η συνάφειά της με άλλες λογοτεχνικές πόλεις και β. στην τουρκική πατριωτική ποίηση μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ (Tanzimat), όπου περισσότεροι από εκατό ποιητές αναπλάθουν την πόλη με τα ονομαστά μουσουλμανικά μνημεία και τα ποτάμια της και διεκτραγωδούν τις ιστορικές περιπέτειές της κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878, των Βαλκανικών Πολέμων και της ενσωμάτωσης της Ανατολικής Θράκης στην Ελλάδα με τη Συνθήκη των Σεβρών.¹²

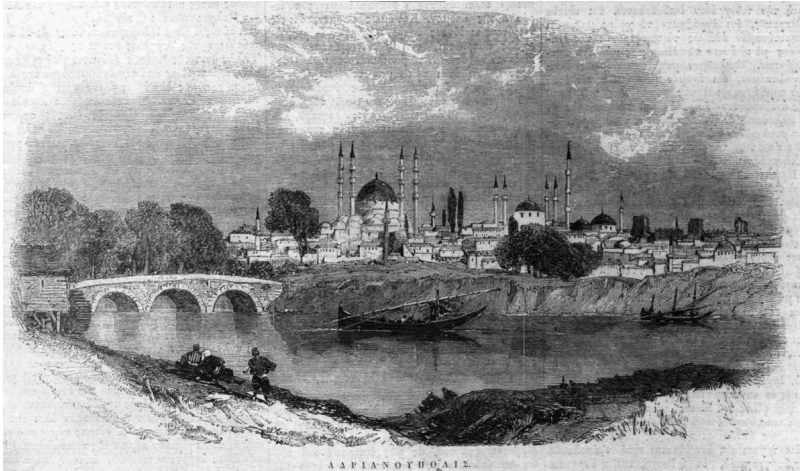
8 Α. Χρυσογέλου-Κασιή, «Η εικόνα της Γερμανίας στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη», στο Θ. Αγάθος, Λ. Ιωακείμиду, Γ. Ξούριας (επιμ.), *Θέματα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Τιμητικός τόμος για την Έρη Σταυροπούλου*, Αθήνα 2020: Gutenberg, σ. 614-630.

9 Γ. Κωστακιάτης, «Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες στο ελληνικό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα», στο Τ. Δίπου (επιμ.), *Τα πρακτικά του 3^{ου} Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών: Ο Ελληνισμός ως Πολιτιστικός και Οικονομικός Παράγοντας στα Βαλκάνια (1453-2015): Γλώσσα, Λογοτεχνία, Τέχνη, Κοινωνία*, București 2017: UER Press, σ. 580-588.

10 Ε. Σταυροπούλου, «Η εικόνα της Αμερικής στην ελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα. Ανάμεσα στον εξωτισμό και την ουτοπία», *Σύγκριση* 16 (2005), σ. 5-33· Ν. Μαυρέλος, «Απεικονίσεις των ΗΠΑ από τρεις συγγραφείς στον 19^ο αιώνα: Κοραΐς, Ροΐδης, Επισκοποπούλος», στο Τ. Γ. Ραπατζίκου – Σ. Γεμεντζή-Μαλαθούνη (επιμ.), *Απ-εικονίσεις της Αμερικής*, Θεσσαλονίκη 2021: Hellenic Association for American Studies Digital Publications, σ. 30-45. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://ebooks.epublishing.ekt.gr/index.php/helaasdp/catalog/book/65> (τελευταία πρόσβαση 29/10/2021).

11 Α. Yerolympos, «A contribution to the topography of 19th century Adrianople», *Balkan Studies* 34:1 (1993), σ. 50· η ίδια, *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920). Aspects of Balkan Town Planning and the Remaking of Thessaloniki*, Thessaloniki 1996: University Studio Press, σ. 72-73· η ίδια, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Θεσσαλονίκη και βορειοελλαδικές πόλεις στο τέλος του 19^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2004: University Studio Press, σ. 187.

12 Ο. Ş. Gökyay, «Divan edebiyatında şehirlere II: İstanbul ve Edirne» [Πόλεις στη λογοτεχνία

Εικόνα 1. Αδριανούπολη (1860)¹³

Η Αδριανούπολη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (Εικ. 1) καλύπτει μία ελαφρώς λοφώδη και πεδινή έκταση 360 εκταρίων, που διασχίζεται από τρία ποτάμια (τον Έβρο, τον Άρδα και τον Τούντζα). Στο κέντρο η δόμηση είναι πυκνή και διακρίνεται στην παλιά πόλη εντός των τειχών (Άστυ ή Κάστρο ή Καλειτζι), που κατοικείται κυρίως από μη μουσουλμάνους, και στην εκτός των τειχών (Εξώκαστρο ή Kaledişi), που οικοδομείται από τους Οθωμανούς έξω από το ανατολικό τμήμα των τειχών.¹⁴ Παρά τη συνεχή έλευση μουσουλμάνων προσφύγων λόγω των ρωσοτουρκικών συγκρούσεων στα Βαλκάνια,¹⁵ το ελληνικό στοιχείο υπερτερεί πληθυσμιακά τόσο κατά τις ελληνικές¹⁶ όσο και κατά τις οθωμανικές πηγές. Εν-

Ντιβάν ΙΙ: Κωνσταντινούπολη και Αδριανούπολη], *Tarih ve Toplum* 18:106 (1992), σ. 9-12· S. Beyzadeoğlu, “Divan şiiirinde Edirne” [Η Αδριανούπολη στην ποίηση Ντιβάν], *Ozan Ağacı Kültür-Sanat-Edebiyat Dergisi* 9:59 (2007), σ. 8-12· M. Gürgendereli, *Osmanlı Dönemi Şiiirinde Edirne* [Η Αδριανούπολη στην ποίηση της οθωμανικής περιόδου], İstanbul 2016: Çantay Kitabevi· S. K. Güreşir, “Tanzimat Sonrası Türk Şiiirinde Edirne” [Η Αδριανούπολη στην τουρκική ποίηση μετά την περίοδο του Τανζιμάτ], *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20:37 (2019), σ. 1047-1073.

¹³ Ο Βρεταντικός Αστέρ [Λονδίνο] Α':22 (Πέμπτη 6 Δεκεμβρίου 1860), σ. 545. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <http://hdl.handle.net/10797/13849> (τελευταία πρόσβαση 29/10/2021).

¹⁴ Βλ. Α. Yerolympos, “A contribution...”, ό.π., σ. 51-56· η ίδια, *Urban Transformations...*, ό.π., σ. 75-79· η ίδια, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης...*, ό.π., σ. 65.

¹⁵ Βλ. T. Enci, *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)* [Η Αδριανούπολη στην περίοδο του Τανζιμάτ (1839-1908)], Διδακτορική διατριβή, Ankara 2019: Hacettepe Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Tarih Anabilim Dalı, σ. 251-264.

¹⁶ Για τις ελληνικές καταγραφές του πληθυσμού της Αδριανούπολης στον 19^ο αιώνα βλ. Εν. Balta, “Edirne Rum Cemaaati (XIX. yüzyıl ortası – 1922)” [Η κοινότητα των Ρωμίων της Αδριανούπολης (μέσα 19^{ου} αιώνα – 1922)], μτφρ. I. Ergüden, στο E. Nedret İşli – M. Sabri Koz (επιμ.),

δεικτικά σημειώνουμε ότι το έτος 1858 ο πρόξενος της Ελλάδας στην Αδριανούπολη Κ. Π. Φοίβος υποστηρίζει πως η πόλη:

περιέχει 100 χιλιάδ. κατοίκων, ων αι μεν 45 χιλιάδ. Έλληνες, αι δε 35 Οθωμανοί [= μουσουλμάνοι], αι 5 Βούλγαροι δύω ειδών (1), αι 5 χιλιάδ. Αρμένιοι, αι 4 Εβραίοι και αι 6 χιλιάδ. Αλβανοί, και εξ άλλων μερών ξένοι περιέχει προς τούτοις και περί τας 30 οικογενείας Ευρωπαϊών (κοινώς Φράγκων).

(α) Βούλγαροι μετοικήσαντες εκ της κώμης Αβράδαλα, 12 ώρας βορείως απεχούσης της Φιλιππουπόλεως, περί τας αρχάς της παρούσης εκατονταετηρίδος, καλούμενοι Κλίνηδες ή Κλίντσουδες, και Βούλγαροι μετοικήσαντες εκ των πέριξ χωρίων, μισούντες τους πρώτους, ως ταραξίας και καταστροφείς χωρίων, κιόμπαζάνιδες αυτούς αποκαλούντες.¹⁷

Το 1862, σύμφωνα με σημείωση ανώνυμου αρθρογράφου, «έχει κατοίκους περί τας 140 χιλιάδας, εκ των οποίων 50 ως έγγιστα χιλιάδες είνε χριστιανοί του ανατολικού δόγματος».¹⁸ Ο Αδριανουπολίτης ιατρός, ιστοριογράφος και πολιτικός Κωνσταντίνος Γ. Κουρτίδης εικάζει ότι:

ολίγον προ του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-78 [...] ο πληθυσμός των κατοίκων της Αδριανουπόλεως, περιωρίζετο εις εκατόν δέκα χιλιάδας, εκ των οποίων Τούρκοι 40-45 χιλιάδες, Έλληνες 40 χιλιάδες, Εβραίοι 15 χιλιάδες, 5-6 χιλιάδες Αρμένιοι, περί τας 2 χιλιάδας Βούλγαροι και περί τας δύο χιλιάδας Φραγκολεβαντίνοι [...].¹⁹

Με βάση την οθωμανική απογραφή των ανδρών υπηκόων για τις στρατιωτικές και φορολογικές τους υποχρεώσεις και κατά τους υπολογισμούς της τουρκικής βιβλιογραφίας,²⁰ το 1831, από τον συνολικό πληθυσμό του αστικού πυρήνα της Αδριανούπολης που ανέρχεται σε 47.950 άτομα, οι μουσουλμάνοι είναι 20.348 (ποσοστό 43%), οι ελληνορθόδοξοι 20.084 (42%), οι Αρμένιοι και οι ξένης προέλευσης 3.510 (7%) και οι Εβραίοι 4.002 (8%). Από τους μη μουσουλμάνους οι 2.654

Edirne: serhattaki payitaht [Αδριανούπολη: μια πρωτεύουσα στα σύνορα], İstanbul 1998: Yarı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, σ. 230-233· η ίδια, «La communauté grecque d'Andrinople (milieu du XIXe siècle-1922)», *Η καθ' ημάς Ανατολή Δ'* (1998), σ. 39-45· Δ. Ν. Κιηγμάς – Γ. Β. Ρυζιώτης, *Αδριανούπολη, Καραγάτς, Νέα Ορεστιάδα: μια πόλη, Νέα Ορεστιάδα 2010: Χρυσή Εμμανουηλίδου Γραφικές Τέχνες Α.Ε.*, σ. 100-101· Ευ. Δ. Χολέβα, *Εθνικές αντιπαραθέσεις στη Νότια Θράκη: κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές παράμετροι. Η περίπτωση της Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως, 1870-1912*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2015: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας – Τομέας Ιστορίας, σ. 170-180.

¹⁷ [Κ. Π. Φοίβος], «Περί Αδριανουπόλεως», *Πανδώρα* ΙΓ':291 (1 Μαΐου 1862), σ. 69.

¹⁸ «Αδριανούπολις (Γεωγραφική και ιστορική σημείωσις)», στο Σ. Ανδρεάδης (επιμ.), *Ο Χρόνος. Ημερολόγιον του έτους 1863*, Εν Αθήναις 1862: Εκ του Τυπογραφείου «Ο Λόγιος Ερμής», σ. 61.

¹⁹ Κ. Γ. Κουρτίδης, «Η Αδριανούπολις», *Θρακικά* 25 (1956), σ. 165.

²⁰ Βλ. αναλυτικά Ε. Tonta Ak, «19. Yüzyıl Edirne Nüfusu: Demografik ve Sosyal Bir Değerlendirme» [Ο πληθυσμός της Αδριανούπολης κατά τον 19^ο αιώνα: Μία δημογραφική και κοινωνική μελέτη], στο İ. Sezgin, C. Fedakâr, H. Demiroğlu (επιμ.), *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu* [Διεθνές Συμπόσιο για την 650^η επέτειο της Άλωσης της Αδριανούπολης], Edirne 2012: Trakya Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi – Tarih Bölümü, σ. 236-239.

(ποσοστό 15,4% εξαιρουμένων των παιδιών) ανήκουν στην τάξη των πλουσιών και ζουν, ως επί το πλείστον, στο κέντρο της πόλης. Το 1842-1843, από τους 46.282 κατοίκους της πόλης, οι μουσουλμάνοι υπολογίζονται σε 18.366 και οι Έλληνες σε 18.350 (ποσοστό 40% και για τις δύο εθνοτικές ομάδες).²¹ Το 1870-1871 ο πληθυσμός της Αδριανούπολης και των περιχώρων της αυξάνεται σε 137.322 άτομα, από τα οποία οι μουσουλμάνοι είναι 40.230 και οι μη μουσουλμάνοι 97.092.²² Το 1876 από τον συνολικό αριθμό 28.182 ανδρών στο κέντρο της πόλης, οι 11.051 (39,21%) προσδιορίζονται ως Ρωμιοί και Βούλγαροι.²³ Οι οθωμανικές μαρτυρίες καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα σταθερά αναδεικνύουν την πολυεθνική δημογραφία της Αδριανούπολης και εκτιμούν τον αριθμό των μη μουσουλμάνων κατοίκων ως υψηλότερο από τον αντίστοιχο των μουσουλμάνων.

Η έρευνά μας για την απεικόνιση της Αδριανούπολης έχει αποδελτιώσει διακόσιες είκοσι (225) περίπου αυτοτελείς εκδόσεις της ελληνικής πεζογραφίας²⁴ από τα τριακόσια ογδόντα ένα (381) πρωτότυπα μυθιστορήματα και συλλογές διηγημάτων του 19^{ου} αιώνα, κατά την καταμέτρηση της Σοφίας Ντενίση και του Λάμπρου Βαρελά.²⁵ Προς το παρόν δεν έχει επεκταθεί μεθοδικά στο εξαιρετικά ενδιαφέρον και αρκετά άγνωστο ακόμη υλικό των περιοδικών, των ημερολογίων και των εφημερίδων. Στο χρονικό διάστημα 1839-1895 μνεία της Αδριανούπολης γίνεται σε δεκατέσσερα (14) αφηγηματικά κείμενα των Γρηγόριου Παλαιολόγου, Στέφανου Ξένου, Νικόλαου Β. Βωτυρά, Παναγιώτη Σούτσου, Χρήστου Α. Παρμενίδη, Κωνσταντίνου Ράμφου, Λάμπρου Γ. Παναγιωτόπουλου ή Ενυάλη, Νικόλαου Ε. Μακρή, Παναγιώτη Σ. Συνοδινού, Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, Σαράντη Ι. Σαραντίδη και Γ. Μ. Βιζυηνού, παρότι θα ανέμενε κανείς πολύ περισσότερα πεζογραφήματα λόγω της σπουδαιότητας της πόλης και για τους χριστιανούς και για τους μουσουλμάνους της αυτοκρατορίας. Από τα παραπάνω κείμενα, ένδεκα (11) είναι μυθιστορήματα και τρία (3) εκτενή διηγήματα. Τα εννέα (9) μυθιστορήματα και διηγήματα έχουν ιστορικό περιεχόμενο, καθώς επικεντρώνονται στο οθωμανικό παρελθόν ή στην επανάσταση του 1821, ενώ τα υπόλοιπα διαθέτουν υπόθεση συγχρονική προς τη συγγραφή τους. Ένδεκα (11)

21 Ό.π., σ. 239-243.

22 Ό.π., σ. 257-258.

23 T. Sarıoğlu, "Edirne Vilayet Salnâmelerine göre Edirne'de Nüfus (1870-1903)" [Ο πληθυσμός στην Αδριανούπολη σύμφωνα με τις επετηρίδες του Βιλαετίου Αδριανούπολης (1870-1903)], στο Ε. Karaca (επιμ.), *Tarih Öncesinden Cumhuriyete Edirne Üzerine Araştırmalar* [Μελέτες για την Αδριανούπολη από την προϊστορική περίοδο στη Δημοκρατία], Edirne 2021: Trakya Üniversitesi, σ. 405-406.

24 Το υλικό προέρχεται από το ερευνητικό πρόγραμμα του Εργαστηρίου Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνομολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, με επιστημονικό υπεύθυνο τον γράφοντα, για τη συγκρότηση ηλεκτρονικής βιβλιογραφικής βάσης των αυτοτελών, πρωτότυπων ελληνικών μυθιστορημάτων και διηγημάτων που εκδίδονται κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

25 Λ. Κουζέλη, «Μυθιστορία, περιπέτεια, έθνος και ρομαντισμός», εφ. *Το Βήμα* (29 Ιουλίου 2016). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://www.tovima.gr/2016/07/29/books-ideas/mythistoria-peripeteia-ethnos-kai-romantismos/> (τελευταία πρόσβαση 29/10/2021).

τυπώνονται στην Αθήνα, ένα (1) στην Κωνσταντινούπολη και δύο (2) στο Λονδίνο. Επιπλέον, έξι (6) απευθύνονται στο λόγιο κοινό και τα άλλα οκτώ (8) σε πιο λαϊκό.

Από την έρευνά μας δεν προκύπτει κάποιο αφήγημα όπου η Αδριανούπολη να προκρίνεται ως το κύριο σκηνικό της πλοκής ούτε απαντάται κάποιος βασικός χαρακτήρας που να έλκει την καταγωγή του από εκεί. Πρωτίστως προβάλλεται το οθωμανικό οικιστικό περιβάλλον και μυθοποιούνται τα πρόσωπα της οθωμανικής διοίκησης της πόλης. Σχεδόν αγνοούνται τα χριστιανικά κτήρια και οι συνοικίες και παρακάμπτεται η κοινωνική δραστηριότητα των Ρωμιών. Οι λογοτεχνικές αναπαραστάσεις της Αδριανούπολης στα δεκατέσσερα κείμενα μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις κατηγορίες.

Στην πρώτη κατατάσσουμε τις αφηγήσεις όπου η Αδριανούπολη χρησιμοποιείται ως ένας από τους τόπους της δράσης των πρωταγωνιστών – όχι όμως ο πρωτεύων. Τέτοιες περιπτώσεις είναι τα εξής έργα:

α. Το ογκώδες μυθιστόρημα *Ο Διάβολος εν Τουρκία ήτοι Σκηναί εν Κωνσταντινουπόλει* (1862) του Στέφανου Ξένου, που εκδίδεται πρώτα στα αγγλικά το 1851.²⁶ Ο Ρωμιός άρχοντας Δανιήλ Κοκκάλας ή πρίγκιπας Καλλιμάχης είναι σύμβουλος και συμπαραστάτης του μεταρρυθμιστή –κατά τον αφηγητή– σουλτάνου Μαχμούτ του Β΄ (II. Mahmud), του σουλτάνου των χρόνων της ελληνικής επανάστασης. Ο Κοκκάλας πέφτει θύμα απαγωγής και φυλακίζεται για μήνες από τον αντίμαχό του, τον ακόλαστο Μεγάλο Βεζίρη Δαλπτατάν Πασά, στην Αδριανούπολη.

β. Το πολυσέλιδο διήγημα «*Ο κόμης Ιβανόφσκης*», που δημοσιεύεται το 1871 στο περιοδικό *Παρθενών* και το οποίο υπογράφει ο μετέπειτα διπλωμάτης από τη Φιλιππούπολη Λάμπρος Γ. Παναγιωτόπουλος ή Λάμπρος Ενωάλης, όπως αργότερα αλλάζει το επώνυμό του.²⁷ Ο Ενωάλης θεωρείται από τους δημοσιογραφικούς κύκλους της εποχής ότι «απέκτησεν αναμφισβήτητον [ε]ιδικότητα εν τη νεοελληνική διηγηματογραφία, ως τούτο ανομολογούσι και οι αυστηρότεροι και οι δυστροπώτεροι ακόμη των λογοκριτών».²⁸ Ο διεφθαρμένος Ρώσος κόμης Ιβανόφσκης αποστέλλεται το 1863-1864 από την τσαρική αυλή ως πράκτορας του

²⁶ Παραπέμπουμε στην πέμπτη έκδοση που από αβλεψία παρουσιάζεται ως τέταρτη: Σ. Θ. Ξένος, *Ο Διάβολος εν Τουρκία ήτοι Σκηναί εν Κωνσταντινουπόλει. Εξόχου πρωτοτυπίας κοινωνικόν μυθιστόρημα*, Εν Αθήναις 1892: Εκ των Βιβλιοεκδοτικών Καταστημάτων Αναστασίου Δ. Φέξη. Για το μυθιστόρημα βλ. Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, Αθήνα 1991: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σ. 73-76. Β. Χατζηγεωργίου-Χασιώτη, *Ο Στέφανος Ξένος (1821-1894) και Ο Βρετανικός Αστήρ, Διδακτορική διατριβή*, Θεσσαλονίκη 2003: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, σ. 242-259, 507. Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία...*, ό.π., σ. 455-499. Ζ. Georgiadou, *The Mysteries of Constantinople...*, ό.π., σ. 101-109, 219-231.

²⁷ Λ. Γ. Παναγιωτόπουλος, «Ο κόμης Ιβανόφσκης. Διήγημα», *Παρθενών* Α':2 (Απρίλιος 1871), σ. 110-116. Α':3 (Μάιος 1871), σ. 183-192. Α':4 (Ιούνιος 1871), σ. 239-246. Α':5 (Ιούλιος 1871), σ. 304-313. Για τον συγγραφέα, το διήγημα και τις εκδόσεις του βλ. Β. Χατζηγεωργίου-Χασιώτη, «Ο Λάμπρος Ενωάλης (1848-1932) και το πεζογραφικό του έργο», στο *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979: χ.ε., σ. 241-244, 246-247, 254-264, 268, 269.

²⁸ «Χρονικά και Ανάλεκτα», εφ. *Νεολόγος* (15 Φεβρουαρίου 1890), σ. 3.

πανσλαβισμού στην Αδριανούπολη για να υποσκάψει τον ελληνισμό στη Θράκη και στη Μακεδονία:

Η αυλή της Ρωσίας ιδούσα το σχέδιόν της στεφθέν υπ' εντελούς επιτυχίας ενόμισε καλόν να πέμψη τον αυτόν άνθρωπον και εις Αδριανούπολιν ίνα εκείθεν ως εκ κέντρου εκτείνη τας ενεργείας του εφ' όλης της Θράκης και Μακεδονίας.

Γνωστή τοις πάσιν η φοβερά πάλη ην ανέλαβεν ο ελληνισμός εις τα μέρη εκείνα καθ' όλου του όγκου του Πανσλαυισμού. [...]

Μετ' ολίγον ιδού ο αυτός απόστολος του Πανσλαυισμού, ο κόμης Ιβανόφσκης, φθάνει εις την Θράκην· πριν όμως αποκατασταθή εν Αδριανουπόλει απεφάσισε να σπουδάση τους κατοίκους των επί του Αίμου χωριών, ων τα πλείστα κατοικούνται υπό Βουλγάρων.²⁹

Ωστόσο, επειδή ερωτεύεται παράφορα μία παντρεμένη Ρωμιά, κόρη πλούσιου κτηματία του Βουκουρεστίου, εγκαθίσταται στην κωμόπολη Καζανλίκιον στους πρόποδες του Αίμου (σημερινό Kazanlak – Казанлък της Βουλγαρίας), επιδιέχεται σε εγκληματικές και ανήθικες πράξεις και σκοτώνεται.

γ. Το «ιστορικόν τουρκικόν διήγημα», δηλαδή διήγηση που υποτίθεται ότι συμβαίνει στα οθωμανικά συμφραζόμενα του 16^{ου} αιώνα, «**Περιπέτεια δύο ανθρώπων χαρεμίου**» (1879) του πολυγραφότατου ποιητή, δραματουργού και δημοκράτη αγωνιστή από την Πάτρα Παναγιώτη Σ. Συνοδινού.³⁰ Το διήγημα εμπεριέχεται ως δεύτερο μέρος σε σύμμεικτο με πεζά και ποιήματα τόμο.³¹ Ο «πολυπαθής» «Ελληνόπαις» και «ευπατρίδης» Κωνστάντιος –«μικρός ανεψιός της Αθηναίας αγίας Φιλοθέης» που προσποιείται τον ευνούχο του χαρεμίου– και η «Σουλτανίς» Μπερμπογιά –κόρη «του κραταιού σουλτάνου»– είναι ένα κυνηγημένο ζεύγος αλλοεθνών εραστών, που δραπετεύει από τους διώκτες του, κρύβεται σ' ένα σκοτεινό δάσος με κυπαρίσσια στην περιοχή «εις το μεταξύ Βυζαντίου και Ανδριανουπόλεως (sic) κέντρον» και στη συνέχεια φυλακίζεται «εν τω ερημικώ πύργω του σατράπου Μουσαά-Γουσμηνλήχ», πρώην «Πασά της Ανδριανουπόλεως (sic)».³²

δ. Το «πρωτότυπον μυθιστορικόν ειδύλλιον» **Θρακικαί Σκηναί** (1891) του φοιτητή της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών από την Τυρολόη της Ανατολι-

29 Λ. Γ. Παναγιωτόπουλος, «Ο κόμης Ιβανόφσκης...», ό.π., σ. 186.

30 Για τον συγγραφέα βλ. Β. Κ. Λάζαρης, *Παναγιώτης Συνοδινός. Ένας ρομαντικός πατρινός του δέκατου ένατου αιώνα*, Πάτρα 2000: Αρχαϊκές Εκδόσεις· Ε. Ε. Στιβανάκη, «Παναγιώτης Συνοδινός και Ανδρέας Ρηγόπουλος. Δύο ρομαντικοί θεατρικοί συγγραφείς στην Πάτρα του 19^{ου} αι.», στο Κ. Γεωργακάκη (επιμ.), *Σχέσεις του νεοελληνικού θεάτρου με το ευρωπαϊκό. Διαδικασίες πρόσληψης στην ιστορία της ελληνικής δραματουργίας από την Αναγέννηση ως σήμερα. Πρακτικά Β' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου*, Αθήνα 2004: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών – Ergo, σ. 83-84.

31 Π. Σ. Συνοδινός, *Αθύρματα Ποιήσεων. Συλλογή ενδεκάτη*, Αθήνησι 1879: Εκ του Τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή, σ. 159-224.

32 Ό.π., σ. 167, 171, 174, 176, 187, 189, 191, 198, 212, 223.

κής Θράκης και κατόπιν γιατρού στη Ραιδεστό Σαράντη Ι. Σαραντίδη.³³ Το μυθιστόρημα, που λάνθανε στην έρευνα μέχρι τη δημοσιοποίησή του από τον γράφοντα,³⁴ χρησιμοποιεί πολλά από τα μοτίβα του είδους των «Αποκρύφω» πόλεων.³⁵ Προτάσσονται «ιστοριογραφικά σημειώσεις», με ιστορικές, αρχαιολογικές και γεωγραφικές πληροφορίες, για ορισμένες πόλεις της Ανατολικής Θράκης (Τυρολόη, Ραιδεστό, Πέρινθο-Ηράκλεια και Σηλυβρία), στις οποίες εκτυλίσσεται τμήμα της πλοκής.³⁶ Την εικοσαετία 1860-1880 ο Στέφανος από την Τυρολόη, γιος ενός πλούσιου κτηματία και ερωτευμένος με την Ιάνθη, συκοφαντείται, από τον κακούργο και αρχηγό συμμορίας εγκληματιών Γεράσιμο, για τον φόνο του καλύτερού του φίλου στη Ραιδεστό. Προηγουμένως ο Γεράσιμος έχει διαπράξει τετραπλή δολοφονία στην Αδριανούπολη:

—Ποία νέα;

—Τα της Αδριανουπόλεως.

—Και τι έγεινεν εις την Αδριανούπολιν. [...]

—Άκουσε λοιπόν. Σήμεραν ήλθεν εις εξ Αδριανουπόλεως, όστις μας διηγήθη ότι εις την Αδριανούπολιν προ δεκαπενθημερίας εγένετο στυγερών κακούργημα. Νέος τις, καλού και πλουσίου εξωτερικού συνέζη από πολλού μετά τινος οικογενείας, εν Αδριανουπόλει, η οικογένεια είχε μίαν θυγατέρα ωραιοτάτην [...]. Ο νέος, φίλε μου, αφού ηπάτησε την νέαν [...] και επειδή αφ' ενός μεν δεν ήθελε την νέαν αφ' ετέρου δε επόθει και τα χρήματά της, εγείρεται κατά τινα βροχεράν νύκτα και όλως ασυνειδώς το θηρίον φονεύει θυγατέρα πατέρα και μητέρα και [...] λέγουν μάλιστα ότι αυτός ο ίδιος εφόνευσε και τον νυκτοφύλακα της συνοικίας εκείνης διότι ούτος ηθέλησε να τον εμποδίση από του να φύγη [...].³⁷

Ο Στέφανος οδηγείται άδικα για δύο μήνες στο δεσμοπτήριο της Αδριανούπολης και έπειτα στην τρομερή σπηλαιώδη φυλακή του Ζινδάν στο Διδυμότειχο, που στην πραγματικότητα έως το 1860 συνιστά το κέντρο κράτησης των δολο-

33 Σ. Ι. Σαραντίδης, *Θρακικά Σκηνάϊ. Μυθιστορικών ειδύλλιον πρωτότυπον*, Εκδόσις αδεία του Υπουργ. της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, Εν Κωνσταντινουπόλει 1891: Τύποις Β. Φιλιππίδου Κουρσούμ-Χαν αριθ. 3.

34 Για τον Σαραντίδη και το μυθιστόρημά του βλ. Θ. Β. Κούγκουλος, «Δύο μυθιστορήματα στο περιθώριο της πεζογραφίας του 1880: Η εικόνα του Έλληνα αστού της οθωμανικής περιφέρειας», στο Ζ. Γαβριηλίδου, Μ. Κωνσταντινίδου, Ν. Μαυρέλος, Ι. Ντεληγιάννη, Ι. Παπαδοπούλου, Γ. Τσομής, Π. Συμεωνίδου (επιμ.), *Ταυτότητες: Γλώσσα και Λογοτεχνία. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για τα 20 χρόνια λειτουργίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ.Π.Θ.*, τ. Β', Κομοτηνή 2018: Σαΐτα, σ. 333-357.

35 Γ. Γκότση, «Τα ελληνικά αστικά απόκρυφα του 19^{ου} αιώνα: ένα "λαϊκό" είδος μυθιστορήματος;», στο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 223 (σημ. 76), 225.

36 Δ. Κουντουράκης, «Τα ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία στις "Ιστοριογραφικές Σημειώσεις" του μυθιστορήματος *Θρακικά Σκηνάϊ* (1891) του Σαράντη Ι. Σαραντίδη», στο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα...*, ό.π., σ. 347-374.

37 Σ. Ι. Σαραντίδης, *Θρακικά Σκηνάϊ...*, ό.π., σ. 69-70.

φόνων από τα σαντζάκια της Αδριανούπολης και της Φιλιππούπολης:³⁸

[...] απεστάλη εις το Ζηνδάν (εσώγειος φυλακή) του Διδυμοτείχου, το οποίον ήτο προσδιωρισμένον διά τους μεγάλους κακούργους, και περίφημον διά το τρομακτικόν αυτού.

[...] εκλείσθη εις το κάτεργον του Ζηνδάν, εις το βαθύ εκείνο της κολάσεως έρεβος, εις ο ουδέν άλλο έπιπλον, πλην μιας ρακώδους εξ αχύρων στρωμνής υπήρχεν, και εις ο η υγρασία έρρεε καθ' εκάστην στιγμήν εκ των τοίχων, [...].³⁹

Μετά από δύο χρόνια δίδεται αυτοκρατορική χάρη στους κρατούμενους και ο Στέφανος φεύγει με τα πόδια από το Διδυμότειχο για την Αδριανούπολη. Εκεί ένας νυχτοφύλακας «εκ του κακού του περιβλήματος» τον νομίζει «ως φαυλόβιον τινα» και τον συλλαμβάνει. Ο «φύσει καλοκάγαθος» Τούρκος ανακριτής τον λυπάται, τον φροντίζει και τον συστήσει στον «Πασά της Αδριανουπόλεως» για γραμματέα. Ο εργατικός Στέφανος κερδίζει την εμπιστοσύνη του Πασά, ο οποίος τον αγαπά σαν γιο του, ανέρχεται έως το «επίζηλον του διερμηνέως αξίωμα» και αφού συμπληρώσει ένα έτος διαμονής στην Αδριανούπολη στέλνεται «εις την θέσιν της υποδιερμηνείας του Σερασκεράτου Κωνσταντινουπόλεως».⁴⁰ Στο τέλος η αρετή θριαμβεύει. Ο Γεράσιμος καταδικάζεται σε θάνατο από τη δικαιοσύνη και ο Στέφανος παντρεύεται την καλή του.

ε. Το πολυσυζητημένο διήγημα «**Ο Μοσκώβ-Σελήμ**» (1895) του Γ. Μ. Βιζυηνού, που δημοσιεύεται όταν ο λογοτέχνης είναι έγκλειστος στο Δρομοκαϊτείο.⁴¹ Ανάμεσα στις οδυνηρές διαδρομές του βίου του βασανισμένου Τούρκου της Βιζύης, που διακατέχεται από την αμφίθυμη εμμονή να μεταλλαχθεί σε Ρώσο, είναι η Αδριανούπολη⁴² ως σταθμός του οθωμανικού στρατού στην έναρξη του Κριμαϊκού Πολέμου το 1853 («Βασιλικό διάταγμα: Οι νεοσύλλεκτοι να ξεκινήσουν αυτήν την στιγμή διά την Αδριανούπολη»), ενώ μετά τη μάχη της Πλεύνας (1877)⁴³ κατά την αιχμαλωσία του στη Ρωσία γνωρίζει τον πατέρα της «εύμορφης» Παυλόφ-

38 K. Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri* [Οι φυλακές του βιλαετίου Αδριανούπολης κατά τη Δεύτερη Συνταγματική Περίοδο], Διδακτορική διατριβή, Serdivan 2012: Sakarya Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, σ. 26-27.

39 Σ. Ι. Σαραντίδης, *Θρακικάί Σκηναί...*, ό.π., σ. 104.

40 Ό.π., σ. 121, 122, 123, 124.

41 Α. Σαχίνης, «Γεώργιος Βιζυηνός», στο *Παλαιότεροι Πεζογράφοι*, Αθήνα 1973: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σ. 180-181· Β. Αθανασόπουλος, *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού*, Αθήνα 1992: Καρδαμίτσας, σ. 152-153· Μ. Χρυσανθόπουλος, *Γεώργιος Βιζυηνός. Μεταξύ φαντασίας και μνήμης*, Αθήνα 1994: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σ. 131-133.

42 Για την Αδριανούπολη στη διηγηματογραφία του Γ. Μ. Βιζυηνού βλ. και Θ. Β. Κούγκουλος, *Η αναπαράσταση του γενέθλιου τόπου στα διηγήματα του Γ. Μ. Βιζυηνού*, Granada 2020: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, σ. 37.

43 Για τη συμμετοχή του Μοσκώβ-Σελήμ στις μάχες του οθωμανικού στρατού βλ. Ι. Μ. Μπακιρτζής, *Οι ιστορικές συνιστώσες της ιδεολογίας και του έργου του Γεωργίου Βιζυηνού και η οθωμανοκρατία στη Θράκη το β' μισό του 19^{ου} αιώνα*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1999: Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Κοινωνιολογίας, σ. 179, 414-440.

σκας, «ένα γέρον αξιωματικό από εκείνους που ήλθαν εις τα εικοσιενιά εις την Αδριανούπολιν».⁴⁴

Από τα πέντε έργα της πρώτης κατηγορίας, της Αδριανούπολης ως επικουρικού τόπου δράσης, δεν είναι σύμπτωση πως οι συγγραφείς των τριών έχουν θρακική ρίζα: ο Παναγιωτόπουλος ή Ενυάλης από τη Φιλιππούπολη, ο Σαραντίδης από την Τυρολόη και ο Βιζυηνός από τη Βιζύη. Στα διηγήματα «Ο κόμης Ιβανόφσκις», «Περιπέτεια δύο ανθρώπων χαρεμίου» και «Ο Μοσκώβ-Σελήμ», η Αδριανούπολη περιλαμβάνεται απλώς στον κατάλογο των αλληπάλληλων μετακινήσεων που πραγματοποιούν με ένταση τα κεντρικά δρώντα πρόσωπα και το τοπωνύμιό της αναφέρεται στην αφήγηση χωρίς να συνοδεύεται από άλλες τοπογραφικές λεπτομέρειες. Ορισμένες επιλεκτικές όψεις του εσωτερικού της πόλης σκιαγραφούνται αποκλειστικά και μόνο στα μυθιστορήματα *Ο Διάβολος εν Τουρκία* του Ξένου και *Θρακικάί Σκηναί* του Σαραντίδη.

Κοινά στοιχεία των δύο μυθιστορημάτων στην αφηγηματική απεικόνιση της Αδριανούπολης είναι:

i. Η εξίσωση της πόλης με τον χώρο φυλάκισης μυθοπλαστικών χαρακτήρων από την ελληνική ομογένεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι φυλακές στην Αδριανούπολη του 19^{ου} αιώνα,⁴⁵ μέχρι την εξόντωση των Γενίτσαρων (1826) από τον σουλτάνο Μαχμούτ Β΄, είναι ένα κάτεργο για εγκληματίες που βρίσκεται στον πύργο Ζινδάν (Zindan Kulesi) της νοτιοανατολικής γωνίας του τείχους προς την κατεύθυνση των ποταμών Τούντζα και Έβρου. Το 1847 εγκαινιάζονται εκσυγχρονισμένες δημόσιες φυλακές στο συγκρότημα Devenci Han, απέναντι από τα οθωμανικά ανάκτορα, οι οποίες ανακαινίζονται το 1858 και το 1886, ύστερα από την ερείπωσή τους κατά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878. Μπορούν να φιλοξενήσουν περίπου εκατό κρατούμενους, αλλά συνωθούνται πολύ περισσότεροι· έως και τετραπλάσιος αριθμός εγκάθειρκτων.

Στον *Διάβολο εν Τουρκία* ο Δανιήλ Κοκκάλας εκμυστηρεύεται στον σουλτάνο ότι ήταν αλυσσοδεμένος για δεκατέσσερις μήνες στη «σκοτεινήν και στενήν ειρκτήν» «της Αδριανουπόλεως»⁴⁶ και περιγράφει με αρκετά αόριστο τρόπο τη διαρρύθμιση των δεσμητηρίων και τη γεινιάσή τους με τον κήπο του σουλτανικού ανακτόρου της πόλης:

Πάραυτα τώρα έθεσαν το πτώμα εντός νεκροκραββάτου και ο δεσμοφύλαξ και ο δήμιος τον μετέφερον εις φρέαρ βαθύτατον, συγκοινωνούν με

44 Γ. Μ. Βιζυηνός, *Τα Διηγήματα*, Β. Αθανασόπουλος (επιμ.), Αθήνα 1991: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, σ. 347, 372-372.

45 Για τις φυλακές στην Αδριανούπολη κατά τον 19^ο αιώνα βλ. Γ. Ι. Λαμπουσιάδης, *Περί των τειχών της Αδριανουπόλεως. Μελέτη αρχαιολογική*, Εν Ορεστιάδι 1923: Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αδριανουπόλεως, σ. 19· Π. Ι. Αξιώτης, *Η Αδριανούπολις (Θράκη – Ανατολική Ρωμυλία) από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1922*, Θεσσαλονίκη 1949: χ.ε., σ. 28· Κ. Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde...*, ό.π., σ. 25-38· S. E. karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)* [Η Αδριανούπολη στην οθωμανική διοίκηση (1789-1839)], Διδακτορική διατριβή, Elazığ 2018: Firat Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü – Tarih Ana Bilim Dalı, σ. 24.

46 Σ. Θ. Ξένος, *Ο Διάβολος εν Τουρκία...*, τ. Α΄, ό.π., σ. 65, 66, 67.

τον ποταμόν, και το έρριψαν. Έκτοτε οι εκτός της φυλακής φύλακες έπαυσαν· ο δε δεσμοφύλαξ με έδωσε το κλειδίον των αλύσεων μου· μ' έδωσε τ' αναγκαία εργαλεία διά την όρυξιν των τοίχων. Διότι ήτον αδύνατον από την αόρατον θύραν να με δραπετεύση. Μετά δύο ημέρας ήνοιξα μεγάλην οπήν και εξήλθον εις τον κήπον του Σεραγίου· [...]. Μετά ταύτα προχθές το εσπέρας επί δύο καλών ίππων αφήσαμεν την Αδριανούπολιν.⁴⁷

Αναλόγως, στο «ειδύλλιον» *Θρακικαί Σκηναί* ο Στέφανος, ύστερα από την εσφαλμένη ενοχοποίησή του για τον φόνο στη Ραιδεστό, καταρχήν μεταφέρεται για ένα δίμηνο «εις τας φυλακάς της Αδριανουπόλεως» και από παρεξήγηση εγκλείεται ξανά εκεί για τέσσερις μέρες κατά την επάνοδό του στην πόλη.⁴⁸

ii. Η ανάδειξη των ποταμών της πόλης σε αντιπροσωπευτικό τοπίο της Αδριανούπολης. Στον *Διάβολο εν Τουρκία*, με αφορμή τη δραπέτευση του Δανιήλ Κοκκάλα, επισημαίνεται η ύπαρξη ανώνυμου ποταμού σε κοντινή απόσταση από τις φυλακές και το Σεράγι.⁴⁹ «Μετ' ολίγον ο δήμιος και ο δεσμοφύλαξ τον έρριψαν εντός του πηγαδιού του ποταμού εις τρόπον ώστε πώποτε δεν θέλει φανή ίχνος αυτού».⁵⁰ Ακολούθως ο αφηγητής των *Θρακικών Σκημών*, εξιστορώντας την άφιξη του Στέφανου τα μεσάνυχτα στην Αδριανούπολη μετά την αποφυλάκισή του από το Διδυμότειχο, υποδεικνύει ως πρώτο αξιοθέατο για τον επισκέπτη της τη μεγάλη γέφυρα του ποταμού Έβρου:

Ήτο ήδη μεσονύκτιον, ότε επλησίασε πλησίον της μεγάλης επί του Εύρου (sic) γεφύρας, όπου εκαθέσθη, ίνα αναπαυθή ολίγον εκ της μεγάλης κοπώσεώς του.
Μετά ανάπαυσιν ημισείας σχεδόν ώρας, προχωρεί προς την πόλιν, διέρχεται την μεγάλην γέφυραν, και εισέρχεται εντός της πόλεως.⁵¹

Επιπρόσθετα, στην αφήγηση αναδύονται ασαφώς «το μέρος ένθα έκειντο τα Ξενοδοχεία της πόλεως» και ένας «πεπαλαιωμένος» και «πενιχρός» οικίσκος, από εκείνους «όπου τα κατώτατα της κοινωνίας στρώματα συναγελάζονται».⁵²

iii. Η ενσωμάτωση στη μυθοπλασία των πραγματικών Οθωμανών βαλίδων της Αδριανούπολης σε αρμονία με τον χρόνο της ιστορίας (αφηγημένο χρόνο). Στον *Διάβολο εν Τουρκία*, που διαδραματίζεται στο χρονικό διάστημα 1827-1829,⁵³ ο Δανιήλ Κοκκάλας παγιδεύεται από τον Μεγάλο Βεζίρη Δαλπατάν Πασά με τη συνδρομή του εξαδέλφου του, Διοικητή της Αδριανουπόλεως. Στο ελληνικό

47 Ό.π., σ. 70-71.

48 Σ. Ι. Σαραντίδης, *Θρακικαί Σκηναί...*, ό.π., σ. 104, 122.

49 Σ. Θ. Ξένος, *Ο Διάβολος εν Τουρκία...*, τ. Α', ό.π., σ. 70.

50 Σ. Θ. Ξένος, *Ο Διάβολος εν Τουρκία...*, τ. Β', Εν Αθήναις 41902: Εκ των Βιβλιοεκδοτικών Καταστημάτων Αναστασίου Δ. Φέξη, σ. 46.

51 Σ. Ι. Σαραντίδης, *Θρακικαί Σκηναί...*, ό.π., σ. 120.

52 Ό.π., σ. 120, 121.

53 Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία...*, ό.π., σ. 464-465.

κείμενο του *Διαβόλου εν Τουρκία* το όνομα του Διοικητή της Αδριανουπόλεως παραδίδεται σε δύο τύπους – δείγμα βέβαια της προχειρογραφίας του Ξένου: αρχικά αναφέρεται ως Απτουραμάν Πασάς⁵⁴ και έπειτα διορθώνεται σε Απτουλάχ Πασάς.⁵⁵ Εντούτοις, στο προγενέστερο αγγλικό (1851) αναγράφεται μόνο με τον δεύτερο τύπο: Abdhoulah.⁵⁶ Κατά την τουρκική ιστοριογραφία το 1826 ή το 1828, στην περίοδο της πρώτης προσωρινής κατοχής της Αδριανούπολης από τους Ρώσους, βαλής είναι ο Abdurrahman Vecihi ή Adurrrahim paşa από το Ερζερούμ.⁵⁷ Φαίνεται ότι ο Ξένος όταν κυκλοφορεί το έργο στα ελληνικά μπερδεύεται μεταξύ του υπαρκτού προσώπου και της μυθοπλαστικής απόδοσής του (το όνομα Απτουλάχ ξεκινά ηχητικά όπως και το Απτουραμάν) και ίσως ασυνείδητα αποκαλύπτει την πηγή του.

Στο μυθιστόρημα *Θρακικαί Σκηναί* ως αρωγός στα δεινά του Στέφανου παρουσιάζεται ο «καλό[ς] Νομάρχη[ς] της Αδριανουπόλεως» Χουσεΐν Πασάς, ο οποίος είναι «περιβόητο[ς] διά τας αγαθοεργίας του, και την προς τα καλά αγάπην του» και «αγαπά πολύ τα γράμματα».⁵⁸ Πράγματι, ο βαλής της Αδριανούπολης το 1877 ή το 1878 ονομάζεται Hüseyin Cemil paşa. Ο αληθινός Χουσεΐν Πασάς ανήκει στην οικογένεια του βεζίρη Abdi Paşazade, είναι στρατιωτικός και κυβερνητικός αξιωματούχος και στον ρωσοτουρκικό πόλεμο τοποθετεί τα πυρομαχικά και τα πολεμοφόδια του οθωμανικού στρατού στο ιστορικό παλάτι της Αδριανούπολης –για να μην πέσουν στα χέρια του εχθρού– και το πυρπολεί.⁵⁹ Οι μυθοπλαστικοί βαλήδες έχουν διαφορετικό αξιολογικό πρόσημο στα δύο μυθιστορήματα. Ο Απτουραμάν / Απτουλάχ Πασάς είναι ένας αρνητικός ήρωας που παίζει ενεργό ρόλο στις ραδιουργίες της σουλτανικής αυλής, ενώ ο Χουσεΐν Πασάς ένας θετικός ήρωας που εκπροσωπεί την οθωμανική διοίκηση όπως θα έπρεπε να είναι.

Στη δεύτερη κατηγορία η Αδριανούπολη καταγράφεται στον επίσημο τίτλο του σουλτάνου και απαριθμείται στα αυτοκρατορικά διατάγματα ως μία από τις μεγάλες και ιερές πόλεις που προστατεύει ο απόλυτος μονάρχης. Στον *Διάβολο εν Τουρκία* του Ξένου, ο σουλτάνος Μαχμούτης αποκαλείται σε φερμάνιον «ηγεμών των τεσσάρων μεγάλων πόλεων, Κωνσταντινουπόλεως, Αδριανουπόλεως, Προύσης και Δαμασκού»⁶⁰ και στο «πρωτότυπον ιστορικών επεισόδιον της εν

54 Σ. Θ. Ξένος, *Ο Διάβολος εν Τουρκία ...*, τ. Α', ό.π., σ. 72, 80.

55 Ό.π., σ. 396· τ. Β', σ. 44, 46, 285, 303.

56 S. Xenos, *The Devil in Turkey; or Scenes in Constantinople*, μτφρ. H. Corpe, τ. I, London 1851: Effingham Wilson, Royal Exchange, σ. 128, 144· τ. II, σ. 250, 398, 402· τ. III, σ. 323, 357, 521.

57 O. N. Peremeci, *Edirne Tarihi* [Ιστορία της Αδριανούπολης], İstanbul 1939: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu, σ. 338· O. Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri* [Η διοίκηση της Αδριανούπολης κατά την οθωμανική εποχή και την περίοδο της Δημοκρατίας και οι βαλήδες της Αδριανούπολης], Edirne 2004: Edirne Valiliği, σ. 46· R. Kazancıgil, N. Gökçe, M. Öncel, *Edirne Vilayet Sâlnâmesi. Edirne İl Yıllığı H. 1319 – M. 1901* [Επετηρίδα βιλαετίου Αδριανούπολης 1901], τ. 1, İstanbul 2014: Edirne Valiliği, σ. 57.

58 Σ. Ι. Σαραντίδης, *Θρακικαί Σκηναί...*, ό.π., σ. 123, 124.

59 O. N. Peremeci, *Edirne Tarihi...*, ό.π., σ. 340· O. Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri...*, ό.π., σ. 60· R. Kazancıgil, N. Gökçe, M. Öncel, *Edirne Vilayet Sâlnâmesi...*, ό.π., σ. 59.

60 Σ. Θ. Ξένος, *Ο Διάβολος εν Τουρκία...*, τ. Β', ό.π., σ. 315.

Ελλάδι τουρκοκρατίας» *Η Βασιλική Σουλτάνα Αθηναία* (1878) του αξιωματικού Νικολάου Ε. Μακρή, ο σουλτάνος Ηβραήμ (Ιμπραήμ ο Α΄ – İbrahim, 1640-1648) σε διάταγμα επονομάζεται «κύριος της Δαμασκού, Αδριανουπόλεως, Κωνσταντινουπόλεως, Ιερουσαλήμ και Βαγδατίου». ⁶¹ Στη *Βασιλική Σουλτάνα Αθηναία* εγκιβωτίζεται και η παράδοση που διασώζει ο Μανουήλ Μαλαξός στην «Πατριαρχική Κωνσταντινουπόλεως Ιστορία» και εκδίδει ο Μαρτίνος Κρούσιος με λατινική μετάφραση στο έργο του *Turcograeciae libri octo*. Η παράδοση θέλει να διατάσσεται στα 1537 η μετατροπή των ναών της Πόλης σε τζαμιά, με τη δικαιολογία ότι η Κωνσταντινούπολη δεν παραδόθηκε αλλά αλώθηκε και επομένως δεν δικαιούται προνόμια. Τότε ο πατριάρχης Ιερεμίας ο Α΄ φέρνει από την Αδριανούπολη τρεις υπέργηρους Τούρκους για να πιστοποιήσουν τα προνόμια. ⁶²

Επί της δευτέρας Πατριαρχίας του Ιερεμίου, [...] εξεδόθη παρά του Σελουχ-Ισλάμη, φεφτάς (διαταγή ιερά), δι' ης έπρεπε να καταδαφισθώσι πάσαι αι χριστιανικαί εκκλησiai. Τότε ο ακάματος ούτος ιεράρχης [...] παρουσιάζεται προς τον Σουλτάνον, όστις του ζητεί μαρτυρίας Τούρκων, ότι έλαβεν η πόλις παρά του κατακτητού το προνόμιον του διατηρείν ναούς δημοσίως· ούτος δε διά μεγάλης δαπάνης κομίζει εξ Ανδριανουπόλεως (sic) τρεις υπέργηρους μεγιστάνας Τούρκους, οίτινες ομολογούσιν ενόρκως το προνόμιον και σώζεται η εκκλησία· [...]. ⁶³

Στην τρίτη κατηγορία η Αδριανούπολη εμφανίζεται ως τόπος καταγωγής ή κατοικίας δευτερευόντων μυθιστορηματικών χαρακτήρων ή ιστορικών προσώπων σε τέσσερα μυθιστορήματα. Στον *Πολυπαθή* (1839) του Γρηγόριου Παλαιολόγου, ο Στέφανος, ο φίλος του πολυπράγμονος πρωταγωνιστή Αλέξανδρου Φαβίνη, ⁶⁴ είναι «ανεψιός του Πανιερωτάτου πρώην» μητροπολίτη «Ανδριανουπόλεως (sic)». Παράλληλα με αυτή τη βιογραφική πληροφορία, εκτοξεύονται μομφές για την τρυφή ζωή των αρχιερέων. ⁶⁵ «Εν όσω έζη αυτός, ευρισκόμενος εις την

61 Ν. Ε. Μακρή, *Η Βασιλική Σουλτάνα Αθηναία. Πρωτότυπον ιστορικών επεισόδιον της εν Ελλάδι τουρκοκρατίας*, Αθήνησι 1878: Εκ του Τυπογραφείου της Φιλοκαλίας, σ. 252. Για το έργο και τον συγγραφέα του βλ. Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία...*, ό.π., σ. 585-596· Α. Πολίτης, «*Η Βασιλική, Σουλτάνα Αθηναία. Πρωτότυπον ιστορικών επεισόδιον της εν Ελλάδι Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1878, και ο συγγραφέας του Νικόλαος Ε. Μακρής», *Κονδυλοφόρος* 14 (2015), σ. 69-83.

62 Μ. Crusius, *Turcograeciae libri octo*, Basileae 1584: Leonardum Ostenium, σ. 156-164. Για την παράδοση βλ. Μ. Γεδεών, «Ξανάκης», *Εβδομάς* 135 (28 Σεπτεμβρίου 1886), σ. 460-462· Δ. Γ. Αποστολόπουλος, «Έγινε η άλωση της Κωνσταντινούπολης; Ο πολιτικός χειρισμός από τον Πατριάρχη Ιερεμία Α΄ ενός ιστορικού γεγονότος το 1537 για να μην καταστραφούν οι εκκλησίες», εφ. *Η Καθημερινή* (20 Μαΐου 2007). Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: <https://www.kathimerini.gr/culture/286624/egine-i-alosi-tis-konstantinopolis/> (τελευταία πρόσβαση 29/10/2021).

63 Ν. Ε. Μακρή, *Η Βασιλική Σουλτάνα Αθηναία...*, ό.π., σ. 136.

64 Για τον ρόλο του Στέφανου στο μυθιστόρημα βλ. Δ. Τζιόβας, «*Ο Πολυπαθής: Πικαρική (αυτο)βιογραφία ως εθνική μυθιστορία*», στο *Ο άλλος εαυτός. Ταυτότητα και κοινωνία στη νεοελληνική πεζογραφία*, μτφρ. Α. Ρόζενμπεργκ, Αθήνα 2007: Πόλις, σ. 130-132.

65 Για την αντικληρική στάση στον *Πολυπαθή* και ιδίως για την υπονόμηση του κλήρου από τον πρωταγωνιστή Φαβίνη βλ. Π. Αποστολή, *Το Πικαρικό Μυθιστόρημα και η παρουσία του στον ελληνικό 19^ο αιώνα. Από τον Ερμήλο (1817) ως την Πάππισσα Ιωάννα (1866)*, Αθήνα 2018:

επισκοπήν του, όχι μόνον έζων και εγώ με άνεσιν, αλλά και εκαλοτρεφόμην· διότι ηξεύρεις πόσον καλά τρώγουν οι Αρχιερείς [...].⁶⁶ Στο ηθικοπλαστικό μυθιστόρημα *Η Χαριτίνη ή το κάλλος της χριστιανικής θρησκείας* (1864) του Παναγιώτη Σούτσου,⁶⁷ η Αδριανούπολη μνημονεύεται ως τόπος θανάτου του σουλτάνου Μουράτ του Β' (II. Murad, 1421-1444 και 1446-1451): «[...] αποθανόντος του Σουλτάνου των Τούρκων Αμουράτου εν τη Αδριανουπόλει, Μωάμεθ ο δεύτερος εις την Οθωμανικήν Βασιλείαν εγκατέστη». ⁶⁸ Στο συναφές με την ελληνική επανάσταση ιστορικό πεζογράφημα *Ευγενία* (1865) του Χρήστου Παρμενίδη –ψευδώνυμο του Χρήστου Αναστασιάδη από την Κωνσταντινούπολη– που δημοσιεύεται μαζί με μεταφράσεις και ποιήματα στον τόμο *Σαρδανάπαλος, Ο υιός της δούλης και Ευγενία*,⁶⁹ ο πατέρας του ερωτευμένου με την ηρωίδα του τίτλου νέου συγκατοικεί στην Κωνσταντινούπολη μ' έναν συνεταίρο του από την Αδριανούπολη: «[...] μετώκησεν εις Σταυροδρόμιον, συγκατοικήσας μετά του συνεταίρου του Αναστασίου** Αδριανουπολίτου, ανδρός αξιοτίμου και φιλογενούς τα μάλιστα».⁷⁰

Στο ιστορικό μυθιστόρημα *Η Γυφτοπούλα* (1884) του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, του οποίου ο χρονότοπος είναι το Δεσποτάτο του Μυστρά λίγο πριν την Άλωση, παρατίθεται ένα πλαστό χειρόγραφο⁷¹ που κατηγορεί τον μυθοποιημένο στο κείμενο Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα ως «αγγεϊόν του Σατανά». Σύμφωνα με το υποτιθέμενο ανέκδοτο χρονικό ο Γεμιστός εγκαλείται επειδή στην Αδριανούπολη, που χαρακτηρίζεται «πολιτεία της Ρούμελης λίαν μεγάλη και θαυμαστή», μαθητεύει κοντά στον Εβραίο πραγματευτή, άθεο και μάγο Ελιέζερ. Ο Παπαδιαμάντης κάνει νύξη στην εβραϊκή κοινότητα της πόλης⁷² ακολουθώντας τις αιτιάσεις

Αρτεμης Πετροπούλου, σ. 288-289.

66 Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, Α. Αγγέλου (επιμ.), Αθήνα ²1997: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σ. 39.

67 Για το μυθιστόρημα βλ. Α. Πολίτης, *Η ρομαντική λογοτεχνία στο εθνικό κράτος 1830-1880. Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες*, Ηράκλειο 2017: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 271-273.

68 Π. Σούτσος, *Η Χαριτίνη ή το κάλλος της χριστιανικής θρησκείας. Αντίδοτον των κατά της θεότητος του Ιησού Χριστού ληρημάτων του Ερνέστου Ρενάνου (Μετά ποιητικού παραρτήματος)*, Εν Αθήναις 1864: Εκ της Τυπογραφίας Ανδρ. Κορομηλά, σ. 153.

69 Για τον συγγραφέα βλ. Σ. Αθήνη, «Χρήστος Α. (Αναστασιάδης) Παρμενίδης (1815-1869): Η ανασύνθεση της λογοτεχνικής και ιδεολογικής ταυτότητας ενός συνεργάτη της *Πανδώρας*», στο Ι. Πολέμης, Α. Μπρούζος, Α. Βογιατζόγλου, Δ. Σ. Γεωργακόπουλος (επιμ.), *Δώρα σεμνά. Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Μάρθα Καρπόζηλου*, Θεσσαλονίκη 2021: University Studio Press, σ. 153-171. Για το πεζογράφημα βλ. Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία...*, ό.π., σ. 536-550· Α. Πολίτης, *Η ρομαντική λογοτεχνία στο εθνικό κράτος...*, ό.π., σ. 59, 273.

70 Χ. Παρμενίδης, *Σαρδανάπαλος. Τραγωδία του Λόρδου Βύρνος Μεταφρασθείσα εκ του Αγγλικού. Ο υιός της δούλης και Ευγενία*, Εν Αθήναις 1865: Εκ του Τυπογραφείου Ερμού, σ. 322.

71 Α. Μαρκόπουλος, «Αι ιστορικοί βυζαντιναί γνώσεις του Αλεξ. Παπαδιαμάντη ως προκύπτουν εκ της “Γυφτοπούλας”», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* ΛΕ' (1966-1967), σ. 372.

72 Για την εβραϊκή παρουσία στην Αδριανούπολη βλ. Ο. Onur, *1492'den günümüze Edirne Yahudi cemaati* [Η εβραϊκή κοινότητα της Αδριανούπολης από το 1492 έως τις μέρες μας], İstanbul 2005: χ.ε.

του Γενναδίου Σχολαρίου κατά του Γεμιστού, αν και ο Σχολάριος μαρτυρεί πως το όνομα του «Ιουδαίου διδασκάλου» του Γεμιστού είναι Ελισσαίος.⁷³

[...] Ούτος γουν ο άθλιος [ο Γεώργιος Γεμιστός], πηγαϊνάμενος ποτέ καιρού εις Αδριανούπολην, πολιτείαν της Ρούμελης λίαν μεγάλην και θαυμαστήν, ευρίσκει εκεί έναν πραγματευτήν εβραϊόν ονόματι Ελιέζερ, οπού εις το φαινόμενον ήτον πραγματευτής, κατ' αλήθειαν δε ήτον μάγος και ψεύστης. Ούτος γουν ο μισόχριστος εφιλώθη με τον Γεμιστόν, και παρέλαβεν αυτόν εις τον οίκον του, διά να τον έχη μαθητήν του, και από αυτόν τον διδάσκαλον της κακίας εδιδάχθη ο Γεώργιος Γεμιστός κάθε είδους πονηρίαν και ανομίαν, [...].⁷⁴

Η τέταρτη κατηγορία ταξινομεί πεζογραφήματα που συνδέουν την Αδριανούπολη με προσωπικότητες της ελληνικής επανάστασης. Τα ιστορικά μυθιστορήματα *Η σπάθη της εκδικήσεως* (1861) του Νικολάου Β. Βωτυρά, *Η Ηρωίς της Ελληνικής Επανάστασεως* (1861) και *Απομνημονεύματα ενός δυστυχούς ήτοι βίος των νόθων τέκνων* (1890) του Στέφανου Ξένου και *Ο Χαλέτ Εφέντης* (1869) του Κωνσταντίνου Ράμφου περιέχουν μικρές αναφορές στον λόγο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και μνημένο στη Φιλική Εταιρεία μητροπολίτη Αδριανουπόλεως (1813-1821) Δωρόθεο Πρώιο, που το 1821 –ως αντίποινα για την επανάσταση στη Μολδοβλαχία τον Φεβρουάριο του 1821– στέλνεται μαζί με άλλους συνοδικούς αρχιερείς όμηρος στις φυλακές Μπισστατζήμπαση ή των Ανακτόρων στην Κωνσταντινούπολη, βασανίζεται φρικτά και απαγχονίζεται στο Μέγα Ρεύμα τον Ιούνιο του 1821.⁷⁵

Τα κινήματα [...] των ηγεμονιών και αι αναφανείσαι εις την Πελοπόννησον τίνες στάσεις έπεισαν τον Σουλτάνον ότι ήσαν προόμια μελετωμένης επαναστάσεως. Διά τούτο και διά να καταπνίξη παν ενδεχόμενον κίνημα, εξέδωκε μυστικόν φερμάνι, αναγνωσθέν εις όλα τα τζαμιά της Κωνσταντινουπόλεως [...]. Την επαύριον της αναγνώσεως αυτού διετάχθη ο Οικουμενικός Πατριάρχης να πέμψη εις την πόλιν τους εγκριτοτέρους αρχιερείς. Εστάλησαν δε [...] ο Ανδριανουπόλεως (sic) Δωρόθεος [...].⁷⁶

⁷³ Θ. Στ. Νικολάου, «Ο Ζωροάστρης εις το φιλοσοφικόν σύστημα του Γ. Γεμιστού-Πλήθωνος», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών ΛΗ'* (1971), σ. 334-337. Ε. Κετσερίδου, *Γεννάδιος Β' Σχολάριος – Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2013: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας – Τομέας Αγίας Γραφής και Πατερικής Γραμματείας, σ. 17 (σημ. 28, 29), 20.

⁷⁴ Α. Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τ. Α', Αθήνα 1997: Δόμος, σ. 637.

⁷⁵ Σ.-Χ. Α. Αποστολίδου, *Δωρόθεος Πρώιος. Ένας επιφανής λόγιος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 2016: Ostrakon Publishing, σ. 133-142.

⁷⁶ Ν. Β. Βωτυράς, *Η σπάθη της εκδικήσεως. Ιστορήμα πρωτότυπον εκ της Ελληνικής Επανάστασεως*, Εν Αθήναις 1861: Εκ του Τυπογραφείου Δ. Καρακατσάνη, σ. 41. Επίσης στη δεύτερη έκδοση με αλλαγμένο τίτλο: *Πατρίς και Έρωσ ήτοι ο θρίαμβος του υπέρ πατρίδος αισθήματος. Ιστορήμα πρωτότυπον εκ της Ιστορίας της Ελληνικής Εθνεγερσίας του 1821*, Εν Αθήναις 1881: Εκ του Τυπογραφείου του «Μέλλοντος», σ. 56-57. Για τις επανεκδόσεις, τις αναθεωρήσεις και τις διαδοχικές τιτλοφορήσεις του μυθιστορήματος βλ. Μ. Καρπόζηλου, «Από την άγνωστη εκδοτική δραστηριότητα του Νικολάου Β. Βωτυρά», στο Ν. Βαγενάς (επιμ.), *Από τον Λέανδρο στον*

Εντός υγρού ημιυπογείου, φωτιζομένου αμυδρώς εκ κρεμαμένης κανδύλας, έκειντο χαμαί άνευ στρομνών αλυσοφόροι, πενιχροί, κατακονιορτισμένοι και με χάσκοντα τραύματα, οι αρχιερείς [...], ο Αδριανουπόλεως Δωρόθεος ο Πρώιος, [...], και διάφοροι άλλοι της ορθοδόξου Εκκλησίας υπηρέται.⁷⁷

Ίδου η στιγμή επέστη ν' αναπετάσωμεν το προσκήνιον, ίνα ίδωμεν και ετέραν σκηνήν τραγικήν. Η θύρα του δεσμοτηρίου, η του Φούρνου του Μποστανσίμπαση, ηνεώχθη μετά τριγμού απαισιού. Οι Σεβάσμιοι Ιεράρχαι, οι προ πολλού εν αυτώ καθειρχθέντες, [...] και ο σοφός Αδριανουπόλεως Πρώιος, εσοκήτησαν, αι τρίχες των ανωρθώθησαν, ιδόντες εισερχόμενον τον Μποστανσίμπαση, παρακολουθούμενον υπό εξ Δημίων, έξωθεν δε της θύρας σπείραν όλην Μποστανσιδών. [...]

–Αδελφοί, είπεν ο Αδριανουπόλεως εις τους λοιπούς Ιεράρχας, μη πιστεύετε ότι θα μας εξορίσωσιν· ασ ετοιμασθώμεν, επί σφαγήν άγουσιν ημάς.⁷⁸

Δύο μεγάλοι Βεζύραι μετετοπήθησαν διότι δεν εξετέλουν δραστηρίως τα διαταγás αυτάς [του Σουλτάν Μαχμούτ], διότι εις δέματα δεν έκοπτον τας κεφαλάς, ο Σαΐδ Αλής και ο Βενδερλή Αλής, και όμως εις τα ημέρας των [...] απηγχονίσθη ο πρώην πατριάρχης Κύριλλος, [...] οι αρχιερείς της Εφέσου, της Ανδριανουπόλεως (sic) [...] και εσφάγησαν χιλιάδες χριστιανών [...].⁷⁹

Ακόμη, εκτός από το παραπάνω χωρίο του Ξένου, στον *Χαλέτ Εφέντη* του Ράμφου γίνεται μνεία στον απαγχονισμό του Πατριάρχη Κυρίλλου του ΣΤ' στις 18 Απριλίου 1821 από τους γενίτσαρους στο μητροπολιτικό μέγαρο της Αδριανούπολης:⁸⁰ «Την αυτήν ημέραν της Αναστάσεως, εκ συνθήματος, εκρεμάσθη ο πρώην Πατριάρχης Κύριλλος ο ΣΤ' εν Ανδριανουπόλει τη πατρίδι του, [...]». ⁸¹ Ανεξάρτητα από τις προηγούμενες κατηγορίες, αναφέρονται στο *Η Ηρωίς της Ελλά-*

Λουκή Λάρα. *Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο 1997: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 260-261.

⁷⁷ Σ. Θ. Ξένος, *Η Ηρωίς της Ελληνικής Επανάστασεως ήτοι σκηνάι εν Ελλάδι από του έτους 1821 - 1828*, τ. Α', Εν Λονδίνω 1861: Τύποις του Βρετανικού Αστέρου, σ. 6. Βλ. και σ. 11, 13. Για το μυθιστόρημα βλ. Σ. Ντενίσση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*, Αθήνα 1994: Καστανιώτης, σ. 230-255· Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία...*, ό.π., σ. 426-455.

⁷⁸ Κ. Ράμφος, *Ο Χαλέτ Εφέντης*, τ. Γ', Αθήναι 1869: Τυπογραφείον Α. Κτενά και Σ. Οικονόμου, σ. 247-248. Βλ. και σ. 167. Για την πατριωτική διάσταση του επεισοδίου με τους δεσμώτες μητροπολίτες που αναμένουν τη δολοφονία τους βλ. Γ. Κωστακιώτης, «Αναζητήσεις εθνικής ταυτότητας στο λαϊκό μυθιστόρημα της Κωνσταντινούπολης», στο Α. Ταμπάκη – Ου. Πολυκανδριώτη (επιμ.), *Ελληνικότητα και ετερότητα: Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και «εθνικός χαρακτήρας» στον 19ο αιώνα. Πρακτικά Συμποσίου*, τ Α', Αθήνα 2016: Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Θεατρικών Σπουδών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 382-384.

⁷⁹ Σ. Θ. Ξένος, *Απομνημονεύματα ενός δυστυχούς ήτοι Βίος των νόθων τέκνων. Μυθιστορία ιστορική πρωτότυπος*, τ. Στ', Αθήνησι 1890: Καταστήματα «Ακροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, σ. 88. Για το δαιδαλώδες ανολοκλήρωτο μυθιστόρημα του Ξένου βλ. Β. Χατζηγεωργίου-Χασιώτη, *Ο Στέφανος Ξένος (1821-1894)...*, ό.π., σ. 309-320· Α. Τσαπανίδου, *Η Κωνσταντινούπολη στην ελληνική πεζογραφία...*, ό.π., σ. 504-510.

⁸⁰ Γ. Β. Ρυζιώτης – Ευ. Γ. Ρυζιώτη, *Άγιος Κύριλλος ο Αδριανουπολίτης. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος ο Στ'.* Η ζωή και το έργο του, Νέα Ορεστιάδα 2021: Ιερά Μητρόπολις Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου, σ. 97-102.

⁸¹ Κ. Ράμφος, *Ο Χαλέτ Εφέντης*, ό.π., σ. 247.

νικής Επανάστασεως και στα Απομνημονεύματα ενός δυστυχούς ήτοι βίος των νόθων τέκνων (1883) του Ξένου αντιστοίχως ο αποστάτης «Γεωργίμ-Πασά[ς] της Αδριανουπόλεως»⁸² και ο μωαμεθανός σατράπης «Καράογλους της Αδριανουπόλεως»⁸³ και στον Χαλέτ Εφέντη ο Βεζίρης ως πρώην «Πασάς της Αδριανουπόλεως».⁸⁴ Στο ίδιο μυθιστόρημα του Ράμφου υπογραμμίζεται σε υποσημείωση η βάνουση κακομεταχείριση των πρεσβευτών των ευρωπαϊκών κρατών στη σουλτανική αυλή της Αδριανούπολης, ώσπου «οι Χριστιανοί Ηγεμόνες» να γίνουν «αδελφοί των Σουλτάνων» και τότε «επέπρωτο δε μία φούκτα Ελλήνων να ελευθερώσωσιν, ουχί εαυτούς, αλλά την Ευρώπην από την ταπεινώσιν».⁸⁵

Η Αδριανούπολη στην ελληνική μυθοπλαστική της εκδοχή κατά τον 19^ο αιώνα ταυτίζεται μ' ένα κραταιό αστικό κέντρο της οθωμανικής εξουσίας και όχι με μία ακμάζουσα εστία του ελληνισμού. Επιλέγεται η μουσουλμανική-οθωμανική υπόσταση της πόλης και υποβαθμίζεται η ορθόδοξη ελληνική. Είναι μία απροσδόκητη οπτική που έρχεται σε αντίθεση με τη συνήθη πρακτική των Ελλήνων πεζογράφων του 19^{ου} αιώνα, διότι κατά κανόνα όσα μυθιστορήματα και διηγήματα λαμβάνουν χώρα στην οθωμανική επικράτεια –ιδίως εκείνα που τυπώνονται εντός του οθωμανικού κράτους– αδιαφορούν επιδεικτικά για τον τουρκικό περίγυρο των ελληνικών κοινοτήτων.⁸⁶

Η πόλη απεικονίζεται πιο συστηματικά στο μυθιστόρημα *Θρακιαίκαί Σκηναί* του Σαραντίδη, ο οποίος ως Θρακιώτης πιθανολογούμε ότι τη γνωρίζει βιωματικά. Οι υπόλοιποι συγγραφείς κάνουν λόγο γι' αυτήν παρεμπιπτόντως και δεν την περιγράφουν. Μπορούμε βέβαια να υποθέσουμε ότι δεν την έχουν επισκεφτεί και ποτέ, με εξαίρεση ίσως τους παρομοίως Θρακιώτες Παναγιωτόπουλο ή Ενωάλη και Βιζυηνό. Ενδεχομένως, αυτή είναι και η αιτία που επιλέγουν την οθωμανική έναντι της ελληνικής εικόνας της Αδριανούπολης, καθώς η φήμη της –έξω από τη Θράκη– ως δεύτερης πρωτεύουσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επισκιάζει τον ελληνικό της χαρακτήρα. Παρότι κάποιοι μη Αδριανουπολίτες πεζογράφοι του 19^{ου} αιώνα περνούν ορισμένα χρόνια της ζωής τους εκεί –όπως ο Χριστόφορος Σαμαρτζίδης, ο συγγραφέας των περίφημων *Αποκρύφων Κωνσταντινουπόλεως* (1868), που υπηρετεί ως γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο Αδριανουπόλεως (1881-1885)–⁸⁷ δεν μοιάζει να τους συγκινεί λογοτεχνικά η πόλη.

82 Σ. Θ. Ξένος, *Η Ηρωίς της Ελληνικής Επανάστασεως...*, ό.π., σ. 115.

83 Σ. Θ. Ξένος, *Απομνημονεύματα ενός δυστυχούς...*, ό.π., τ. Α', Αθήναι 1883: Εκ του Τυπογραφείου των Νέων Ιδεών, σ. 374- τ. Στ', σ. 86.

84 Κ. Ράμφος, *Ο Χαλέτ Εφέντης*, ό.π., σ. 172.

85 Ό.π., σ. 155-158.

86 H. Tonnet, *Des Mystères de Constantinople aux Misérables d'Athènes. Le «roman-feuilleton» grec au XIXe siècle*, Paris 2018: Classiques Garnier, σ. 160-164 και στα ελληνικά: *Από το Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως στο Οι Άθλιοι των Αθηνών. Το ελληνικό «επιφυλλιδικό μυθιστόρημα» του 19^{ου} αιώνα*, μτφρ. Π. Μαρτινίδης, Αθήνα 2020: Νεφέλη, σ. 211-217.

87 Λ. Βαρελάς, «Παραμονή Πρωτοχρονιάς στην Πόλη τα παζάρια. Ένα λησμονημένο ποίημα του Χριστόφορου Σαμαρτζίδη για την αγορά της Κων/πολης», *The Athens Review of books* 102 (Ιανουάριος 2019), σ. 28.

ISBN E-BOOK 978-618-5001-94-0 | ISBN E-BOOK (SET) 978-618-5001-93-3